

Міністерство охорони навколишнього природного середовища України
Карпатський біосферний заповідник
Швейцарсько-український проєкт розвитку лісового господарства
Закарпаття (FORZA)

**Екологічні та соціально-
економічні аспекти збереження
етнокультурної та історичної
спадщини Карпат**

МАТЕРІАЛИ

**Міжнародної науково-практичної конференції
1 – 5 вересня 2005 р.**

Рахів – 2005

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ АГРАРНОГО СЕКТОРА КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

М.А. Лендел, Л.М. Газуда

Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Lendel M.A., Hazuda L.M. The formation and development of human potential in the agrarian sector of the Carpathian region

The problems of formation and development of the human potential in Transcarpathian region agrarian sector have been considered. The analytical estimation of the present state of the human potential in the agrarian sphere has been carried out, main features and causes of human potential degradation being revealed, the ways of their overcoming being suggested.

В процесі розвитку цивілізацій і становлення націй людський фактор завжди був основним в економічному зростанні будь-якого суспільства. В системі економічного розвитку людства відбулася цілеспрямована трансформація місця і ролі людини, зміни погляду на неї з позицій робочої сили до розуміння її як людського капіталу.

В сучасних наукових дослідженнях категорія людського капіталу в політико-економічному визначенні трактується як нове наукове і суспільне явище, яке базується на вихідному методологічному положенні щодо того, що вкладення в людину, у формування її знань, спроможностей та практичних навичок є джерелом економічного зростання, а інвестиції в розвиток людини як вкладення, мають довгострокову дію та післядію і гарантують не лише соціально-економічний, а й суспільно-політичний результат.

Теорія людського капіталу вперше була сформульована на початку 60-х років ХХ століття американськими вченими Т.Шульцом та Г.Беккером. Згідно з їх визначенням, людський капітал – це наявний запас здібностей і мотивацій людей, що впливають на зростання виробництва і доходів. Значний вклад у розробку сучасних концептуальних положень теорії людського капіталу своїми дослідженнями вніс радянський вчений С.Г.Струмилін, який ще в 1924 році здійснив розрахунки ефективності

запровадження в країні загальної десятирічної освіти, пізніше розрахував ефективність народної освіти за попередні роки, які виявили взаємозв'язки підвищення кваліфікації від віку, рівня освіти й виробничого стажу працівника.

У вітчизняній економічній науці проблеми формування і використання людського капіталу отримали наукове обґрунтування лише наприкінці 90-х років минулого століття. Автором першого вітчизняного комплексного дослідження формування і використання людського капіталу є О.Грیشнова. Окремі аспекти теорії людського капіталу вивчають українські економісти-науковці Н.Голікова, В.Дем'яненко, М.Долішній, С.Злупко, Л.Кривенко, Л.Михайлова, С.Опацька, Ж.Поплавська, В.Поплавський та ін.

Дослідження сталого сільськогосподарського розвитку підтверджують, що він неможливий без якісного оновлення людського капіталу аграрного сектора. За узагальненим визначенням економістів-науковців, людський капітал аграрної сфери економіки – це наявний в ній запас природних здібностей, талантів, духовного і фізичного здоров'я, а також набутих – освітнього рівня, професійних знань, кваліфікацій, практичних навичок та життєвого досвіду, які доцільно використовуються у суспільному виробництві і приносять дохід їх власникам, забезпечуючи ефективний розвиток галузі.

В своєму дослідженні спробуємо оцінити сучасний стан людського капіталу аграрного сектору. В цьому контексті заслуговує на увагу порівняльний, етапний аналіз тенденцій його розвитку в радянський період (1980-1991 року), та в період незалежності України (1991- 2004 рр.). В процесі дослідження, з метою визначення позицій для визнання деградації людського капіталу в аграрному секторі враховувалися, в першу чергу, соціально-демографічний занепад протягом досить тривалого часу становлення державності України, поступове погіршення його якісного стану через втрату набутих раніше якостей сільськогосподарських працівників, їх кваліфікацій, навичок, знецінення нагромаджених знань.

Дослідженнями підтверджено, що найбільш характерними ознаками деградації людського капіталу в аграрному секторі є:

- скорочення чисельності спеціалістів, зайнятих у аграрному виробництві господарств державного сектора. У 2004 р. в державних підприємствах їх кількість зменшилася порівняно з 2001 р. з 380 до 307 осіб, або на 19,3%. Характерно, що кількість працівників з вищою освітою, які займають посади керівників і спеціалістів збільшилася на 19 осіб, що свідчить про більш ретельний підбір керівних кадрів. Що ж стосується недержавного сектора (селянсько-фермерські господарства, приватні, приватно-орендні господарства, товариства, кооперативи та ін.) за останні два роки кількість працівників, які займають посади керівників

та спеціалістів досягла 2848 осіб, або збільшилася на 156 чол. (5,5%). З вищою освітою до керівництва господарствами приватного сектора прийшло на 184 спеціаліста більше, [2];

- зниження рівня освіченості інтелектуально-динамічної частини людського капіталу – управлінських кадрів і особливо керівників сільськогосподарських підприємств. На початок 2005 р. в аграрному секторі області питома частка осіб з вищою освітою серед керівників становила близько 38%, тоді як на початок 90-х років більше 42%;
- зменшення більш ніж на половину кількості професійно підготовлених кадрів, зокрема, інженерів-техніків та інженерів, техніків-будівельників. Питома вага підготовлених кадрів робітничих спеціальностей проти рівня 1993 року становить лише 25%;
- зниження питомої ваги професійно підготовлених кваліфікованих кадрів механізаторських спеціальностей. Наприклад, якщо до 90-х років минулого століття тільки в системі „Сільгосптехніки” в області щороку набували спеціальності 120-130 осіб трактористів-машиністів широкого профілю, то за останні роки профтехучилища сільського профілю готують 80 згаданих спеціалістів в рік. Разом з тим механізаторських навиків для роботи в сільському господарстві фермери та товаровиробники селянських господарств набувають самотужки;
- майже повне призупинення можливостей оновлення знань, практичних навичок та кваліфікацій працівників сільського господарства. Практично, починаючи з 1996 р. в області призупинили свою діяльність курси підвищення кваліфікації спеціалістів середньої ланки аграрного виробництва, по лінії державних підприємств та організацій підвищують професійну кваліфікацію одиниці. Після 2000 р. середньорічна частка тих, хто підвищував свою кваліфікацію становить 1,3-1,5% від загальної чисельності спеціалістів галузі аграрного виробництва;
- неспроможність матеріального забезпечення якісного відтворення людського капіталу на рівні сім'ї та селянського господарства. За розрахунками економістів-науковців у структурі сукупних витрат селянської сім'ї більше 70% – це витрати на харчування, а на освіту, навчання, дошкільне виховання, медичне обслуговування, культурний розвиток – 1,5% або 7 грн. на місяць. До речі, на якісне відтворення людського капіталу значний вплив має рівень зайнятості, безробіття та низька середньомісячна оплата праці. За даними статистики рівень зайнятості населення у 2003 р. в Закарпатській області становив 60,5%, а у Львівській області 56,6% до кількості всього населення[3, с.384; 4, с.254]. Зокрема, у гірських Старосамбірському та Турківському районах Львівської області рівень зареєстрованого безробіття у 2003 р. склав 7,7

та 8,5%, (при середньообласному 4,0%), відповідно середньомісячна заробітна плата склала 237,9 та 296,3 грн. при середньообласній 419,1 грн., [5, с.278];

- суттєве вартісне знецінення людського капіталу сільськогосподарських підприємств. Обчислена вартість людського капіталу сільського господарства за методом розрахунку вартості капітального активу показала, що за порівняльними цінами за десять років з 1991 по 2000 рік вартість людського капіталу знецінилась майже у 35 разів. А питома вага фонду оплати праці з нарахуванням у структурі виручки від реалізації сільськогосподарської продукції за цей період знизилась у два рази (у 2001 р. становила 15%, а у 1990 – 30%), [1, с.11];
- скорочення розміру фонду потенційної життєдіяльності сільського населення внаслідок погіршення демографічної ситуації, зокрема, зменшення його чисельності, середньої тривалості життя та економічної активності. В західних областях України за останні чотири роки існує тенденція до незначного скорочення чисельності сільських жителів, в основному, внаслідок зниження коефіцієнта природного приросту населення (від -0,3 в Закарпатській до -4,9 в Івано-Франківській області, 2003 р.). Статистика підтверджує також, що природна зношувальність людського капіталу аграрної сфери проявляється у скороченні тривалості життя сільського населення та зниженні коефіцієнта його життєвості (співвідношення кількості народжених до кількості померлих).

Що ж стосується показника економічної активності сільського населення, то у західних областях існує тенденція до його зростання. Так, у Львівській та Івано-Франківській областях названий показник відповідно в 1,6-1,8 рази перевищує показник чисельності зайнятого населення в сільськогосподарському виробництві. Аналіз підтверджує, що з числа зайнятого населення за видами економічної діяльності на селі від 77,2% у Львівській області до 81,9% у Закарпатській області зайняті трудовою діяльністю в селянських господарствах.

Висновки:

1. В нинішній кризовій ситуації в економіці країни, потенційні можливості сформованого людського капіталу аграрної сфери використовується лише частково внаслідок існуючого рівня офіційного безробіття та неофіційного – прихованого, що обумовлює прискорену економічну зношувальність людського капіталу. Мають місце тенденції застарівання знань і навичок працівників та спеціалістів аграрного сектора, неспроможність їх оновлення в сучасних умовах, відсутність практичного застосування у зв'язку з скороченням сільгоспвиробництва, незавершеністю аграрної та земельної реформи, зволікання структурних

перетворень у галузі, слабким розвитком малого і середнього бізнесу на селі, приватного господарювання в цілому. В цій ситуації накопичений людський капітал в аграрній сфері є невitreбуваним.

2. На селі ще не утвердила себе нова, ринково орієнтована загальнодержавна система формування і розвитку людського капіталу. Менталітету працівників, зокрема, керівників аграрного сектора притаманні застарілі підходи до формування і використання людського потенціалу, що були характерні централізовано-плановій системі господарювання в минулому. Внаслідок значного скорочення виробництва в сільському господарстві, розформування цілісних майнових комплексів, зміни сфери прикладання людської праці, слабкого техніко-технологічного оновлення матеріально-технічної бази виробництва, руйнації соціальної сфери села, зростання рівня безробіття та бідності на селі, порушено систему підготовки кваліфікованих працівників та спеціалістів новоутворених аграрних господарств.
3. У процесі утвердження нових форм власності, формування реального власника на селі, в умовах різноукладності господарювання, розвитку малого бізнесу, фермерства та функціонування численних товарних селянських господарств зростають потреби у розробці нових підходів професійної підготовки кваліфікованих сільськогосподарських кадрів, зокрема, якісного відтворення людського капіталу на рівні селянської сім'ї. Дослідженнями підтверджено, що в даній ситуації держава повинна взяти на себе провідну роль, відповідальність і здійснення регулюючої функції в напрямку формування та розвитку людського капіталу в аграрному секторі економіки, освоєння інвестицій з метою формування особистісних передумов накопичення інтелектуального, освітнього потенціалу та здоров'я сільського населення. В цьому напрямі оправдовує себе інвестування в мережу дорадчих служб, які виступають сполучною ланкою між аграрною освітою і виробництвом.
4. Поглиблене дослідження особливостей використання і розвитку людського капіталу на селі підтверджує, що формування сукупної робочої сили селянина в даний час пов'язане в основному із засадами соціально-економічного розвитку села. В свою чергу, розвиток і накопичення сукупного людського капіталу сільського регіону, підвищення його віддачі і результативності роблять безпосередній вплив на можливості його економічного росту, подальшого розвитку і забезпечення соціального добробуту сільського населення.
5. Важливим є також, підняття престижності сільської праці, значимості аграрних професій, забезпечення можливостей вдосконалення індивідуального людського капіталу через систему безперервної освіти, зокрема, підтримка та сприяння з боку держави навчання сільської

молоді у вищих аграрних навчальних закладах. Цінним у цьому відношенні є вивчення і освоєння зарубіжного досвіду підготовки та перепідготовки сільськогосподарських кадрів.

1. Бородіна О.М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 277с.
2. Звіти „Про чисельність, склад і рух працівників, які займають посади керівників та спеціалістів за 2001 та 2004рр.”. Управління сільського господарства і продовольства Закарпатської ОДА.
3. Закарпаття 2003. Статистичний щорічник. Ужгород 2004. – 588с.
4. Статистичний щорічник Львівської області за 2003 рік. Ч. 1. Львів 2004. – 386с.
5. Статистичний щорічник за 2003 рік. Райони та міста Львівської області. Ч. 2. Львів, 2004. – 370с.